

بن بست ساختار پس انداز در اقتصاد ایران؛ اهمیت پرداخت در الگوی اسلامی-ایرانی

پیشرفت

یوسف محمدزاده^۱

جعفر یحیوی^۲

چکیده

بر اساس تئوری‌های اقتصادی پایه رشد اقتصادی در انباشت پس انداز و هدایت آن به سرمایه‌گذاری مولد است. از این رو یکی از پیشنهادات سیاستی در جهت رشد و توسعه اقتصادی علی‌الخصوص برای جوامع کمتر توسعه یافته، تلاش در جهت تشکیل پس انداز برای حمایت از سرمایه‌گذاری مورد نیاز است. اما مساله اقتصاد ایران عدم وجود و یا تشکیل پس انداز نیست بلکه بحران بزرگ اقتصاد ایران در جنس پس انداز و عدم امکان هدایت آن به سمت سرمایه گذاری مولد است. با اینکه بر اساس آمار جهانی حجم پس انداز اقتصاد ایران بالاست اما این پس انداز بصورت زمین، ساختمان، فلزات گرانبها مثل طلا و نقره، اموال و ظواهر لوکس و غیره می‌باشد که نه تنها نمی‌تواند تبدیل به سرمایه گذاری شود، بلکه با بلوکه کردن منابع اقتصادی و با توجه رشد مازاد شاخص قیمت آن نسبت به شاخص قیمت کل اقتصاد، منابع سایر بخش‌های اقتصادی مانند صنعت را به سمت خود جذب و لذا طبق گزارشات جهانی مانند شاخص رقابت پذیری اقتصاد، مهمترین مشکل اقتصادی بصورت کمبود منابع مطرح می‌شود. با اینکه چنین ساختاری از اقتصاد یک بحران و چالش اقتصادی برای ایران محسوب می‌شود، اما از منظر اقتصاد و فقه اسلامی نیز چنین ساختاری اشکالات جدی دارند. از جمله اشکالات شرعی آن مربوط به ثروت‌اندوزی و دنباطلبی، مصرف متظاهرانانه، لوکس‌گرایی، احتکار، نابرابری، تخریب فرهنگ کار، کنز پول، ربا و غیره می‌باشد. نکته بسیار مهم و حیاتی که متاسفانه در اقتصاد ایران مورد توجه قرار نمی‌گیرد، وزن دارایی‌هایی مثل خانه و خودرو در بودجه خانوار است. امروز کسی در جامعه این پرسش را مطرح نمی‌کند که وقتی خانوارهای ایرانی با این قیمت‌های سرسام‌آور خانه و خودرو، وقتی بخش اعظم پس انداز خود را به این اقلام اختصاص می‌دهند آیا بازار اقلام دیگر دچار آسیب نمی‌شود؟ چقدر از رکود امروز اقتصاد ایران مربوط به این مقوله است؟ این اقلام گرانبه‌قیمت نوعی پس انداز نیز محسوب می‌شوند و لذا مهمترین خانوارها قلمداد می‌شود. لذا مقاله حاضر ضمن تجزیه و تحلیل ساختار بیمار پس انداز در اقتصاد ایران از منظر علمی، به ملاحظات اقتصاد اسلامی آن نیز پرداخت کرده است. با توجه به اهمیت و قدمت دیرین این نوع از ساختار پس انداز، می‌بایست جایگاهی در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت داشته باشد.

^۱. هیات علمی دانشگاه ارومیه

^۲. دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد سلامت دانشگاه علوم پزشکی تهران

کلمات کلیدی: ساختار پس انداز، زمین و مسکن، ملاحظات اقتصاد اسلامی

بیان مساله

بدون شک، توسعه اقتصادی منوط به سرمایه‌گذاری‌های گسترده در زمینه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی می‌باشد. با اینکه ممکن است بین اقتصاددانان توسعه بر سر زمینه سرمایه‌گذاری اختلاف نظر وجود داشته باشد (مانند توسعه متوازن یا غیرمتوازن و استراتژی‌های مختلف توسعه)، اما رشد و توسعه بدون سرمایه‌گذاری امکان‌پذیر نیست.

حال منبع تامین مالی این سرمایه‌گذاری یا پس‌انداز داخلی است یا قرض خارجی. بهر حال اولاً قرض خارجی می‌تواند بسیار محدود باشد و ثانیاً این قرض بسیار پرهزینه خواهد بود. لذا اقتصادی‌ترین منبع تامین مالی سرمایه‌گذاری‌های لازم برای رشد و توسعه اقتصادی، تشکیل پس‌اندازهای داخلی است.

اما بر اساس تئوری‌های اقتصاد کلان، پس‌انداز یک نشت از چرخه اقتصادی محسوب می‌شود؛ و تنها زمانی می‌تواند به این چرخه تزریق شود که تبدیل به سرمایه‌گذاری شود. در دروس اقتصاد کلان در خصوص اینکه این تبدیل تا چه حد قابلیت وقوع دارد، زیاد مورد تاکید قرار نگرفته است چراکه این یک اصل و منطق اقتصاد کلان محسوب می‌شود. در واقع پس‌انداز و سرمایه‌گذاری یکپارچه هستند (میلر^۳، ۱۹۸۸). بنابراین پس‌انداز برابر سرمایه‌گذاری تعادل اقتصادی تعریف می‌شود و در مقابل عدم برقراری این ارتباط یک عدم تعادل اقتصادی است. در واقع تحلیل توسعه اقتصادهای برتر دنیا از تحلیل رابطه پس‌انداز سرمایه‌گذاری میسر می‌شود (نارایان^۴، ۲۰۰۵؛ سینها و سینها^۵، ۱۹۹۸؛ ابوگادمن^۶، ۲۰۱۴).

لذا اینکه پس‌اندازها تبدیل به سرمایه‌گذاری نشود، یک عدم تعادل اقتصادی بوده و عدم وجود چنین رابطه‌ای ممکن است به ساختار پس‌اندازهای مربوط باشد. از عمده‌ترین مشکلات نبود رونق در بخش تولید در ایران و به تبع آن افزایش بی‌کاری و افزایش طبقه کم‌درآمد، تبدیل نشدن پس‌انداز به سرمایه‌گذاری می‌باشد. اتلاف در منابع پس‌انداز، آثار مخربی بر چرخه سرمایه‌گذاری و تولید در اقتصاد به جا می‌گذارد، جهت‌دهی منابع پس‌اندازی به سوی مصارف سرمایه‌گذاری از جمله اهداف اقتصاددانان، برنامه‌ریزان و سیاستگذاران است (سلمانی، ۱۳۹۵).

بررسی میزان پس‌انداز و سرمایه‌گذاری در اقتصاد ایران، نشان می‌دهد که چنین عدم تعادلی در اقتصاد ایران وجود دارد، بنابراین باید بررسی شود که چه خصوصیتی در ساختار پس‌انداز ایران وجود دارد که منتهی به سرمایه‌گذاری نمی‌شود؟

^۳ Miller

^۴ Narayan

^۵ Sinha & Sinha

^۶ Abu-Goodman

سوال بعدی و مهم دیگر این است که آیا از منظر اقتصاد اسلامی این ساختار قابل تحلیل است؟ هدف اصلی این مقاله پاسخ به این سوالات اساسی است.

ادبیات موضوع

پس انداز عبارت است از درآمد خرج نشده. پس انداز ناخالص ملی در اقتصاد به طور متعارف شامل دو جزء اصلی است که عبارتند از: پس انداز خصوصی و پس انداز دولت. پس انداز خصوصی شامل پس انداز خانوارها و پس انداز بنگاه های خصوصی است؛ به گونه ایی که بخش عمده این نوع پس انداز را پس انداز خانوار تشکیل می دهد. پس انداز دولتی به بیان بسیار ساده عبارت است از مازاد درآمدهای دولت نسبت به هزینه های جاری آن (مرادی، ۱۳۹۲).

بنابراین در چرخه اقتصادی وقتی درآمدی خرج نشود، در واقع به دایره پس انداز وارد می شود. از سوی دیگر فرض پایه ای در اقتصاد کلان این است که سرمایه گذاری جریان منابع مالی به سمت بنگاه برای تولید محصول تلقی می شود. یعنی جریان سرمایه گذاری در اقتصاد از هدایت منابع اقتصادی به سمت بنگاه در جهت تولید کالا یا خدمات حاصل می شود. در حسابهای درآمد ملی، GDP را می توان به عنوان جریانی از درآمد و یا محصول لحاظ نمود. در هر یک از این دو مورد ارزش کل کالاها و خدمات که در اقتصاد تولید می شود یکسان است. ولذا ما اتحاد اساسی GDP را به صورت زیر خواهیم داشت.

$$C+I+G+(X-M)=GDP=C+S+T+R^f$$

که با حذف جزء کوچک بخش خارجی از اتحاد داریم:

$$C+I+G=Y=C+S+T$$

برای آن که روشن شود این اتحاد چه نکته ای در مورد بازارهای مالی در خود را در مورد بازارهای مالی در خود دارد، مقادیر C و G را از دو طرف معادله کسر می کنیم. که می شود:

$$I=S$$

این معادله نشان می دهد که پس انداز با سرمایه گذاری برابر است. که هر کدام جداگانه به صورت زیر می باشند:

$$I=Y-C-G$$

$$S=Y-C-G$$

همان طور که مشاهده می شود هر دو شامل درآمد، مصرف و مخارج دولت می باشند که تغییر در هر یک از اجزای مربوط می تواند برابری بین پس انداز و سرمایه گذاری را برهم بزند.

فرض کنید T خالص مالیات های وصول شده از سوی دولت باشد (مالیتهای خانوار، پرداختهای انتقالی و سایر مبالغی که از سوی تامین اجتماعی و رفاه به آنها پرداخت می شود. بنابراین پس انداز ملی را به دو صورت می توان نوشت:

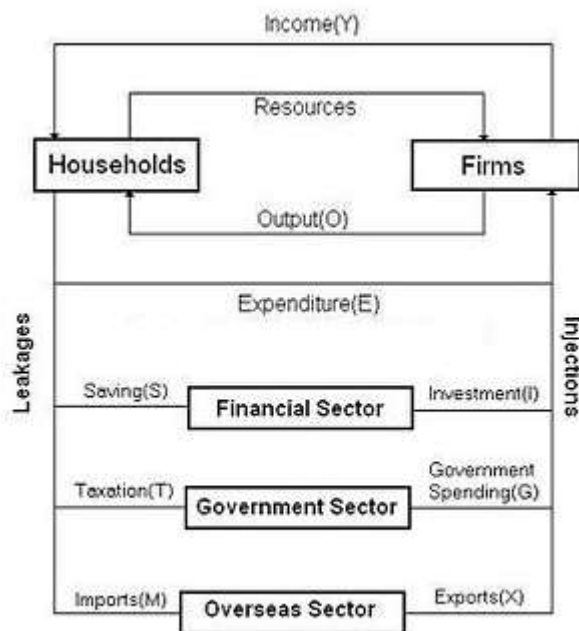
$$S=Y-C-G$$

$$S=(Y-T-C)+(T-G)$$

بهترین کتفرانس الگوی اسلامی ایرانی؛ از الگوی پایه سوی الگوی اسلامی ایرانی؛ مشرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

که در معادله دوم پس انداز ملی به دو جزء تقسیم شده است: پس انداز خصوصی (C-G-Y) و پس انداز بخش عمومی (T-G) (منکیو، ۱۳۹۳).

نمودار شماره ۱: جریان دایره وار اقتصاد

پس هرگونه تغییر در پس انداز شخصی و یا حذف آن از جریان تبدیل پس انداز به سرمایه گذاری می تواند نقش مهم و آشکاری در سرمایه گذاری مولد و افزایش تولد و در پی آن افزایش درآمد ملی داشته باشد. و حتی از طرف دیگر پس انداز بخش عمومی نیز اگر به درستی به سمت تولید هدایت نشود باراز سرمایه از تعادل با بازار پولی خارج شده و رفته رفته بازار سرمایه و به تبع آن تولید ضعیفتر شده و بازار پولی و به خصوص بانکها قدرت مازاد یافته و از آنجا که عمده سرمایه گذاری بانکها در بخش مسکن است فقط بخشی از اقتصاد رشد خواهد کرد و پس انداز بیشتر به سوی رکود و بلوکه شدن پیش می رود.

اقتصاددانان کلاسیک معتقد بودند که پس انداز به وسیله ی دست نامرئی به سرمایه گذاری تبدیل می شود و لذا بحث سرمایه گذاری نزد آنها یک بحث پس اندازی بود. به نظر اقتصاددانان کلاسیک وجود پس انداز شرط لازم و کافی برای به وجود آمدن سرمایه گذاری بوده است و قیمتی که این دو را تضمین می کند، نرخ بهره است. به عبارتی دیگر، آنها اعتقاد داشتند که اگر پس انداز افزایش یابد، بر اثر قانون عرضه و تقاضا، سرمایه گذاری نیز افزایش می یابد. از آنجایی که اقتصاددانان کلاسیک به آینده خوشبین بودند و به تقاضای نقدینگی پول نیز اعتقاد نداشتند، بدین ترتیب فرض می کردند که پس انداز کنندگان، پس اندازهای خود را در راههایی به کار می برند که از آن سود کسب کنند و نه اینکه آن را به

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی، مشرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی، مشرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

شکل غیرفعال نگهداری کنند. در نتیجه پس انداز برای مقاصد سرمایه گذاری همیشه در دسترس بخش تولیدی قرار می گیرد.

کینز در مورد عملکرد بازار پس انداز و سرمایه گذاری با نظریه ی کلاسیکها مخالف بود. به نظر کینز فرض کلاسیکها مبنی بر اینکه پس انداز کنندگان و سرمایه گذاران یک گروه واحد هستند و به خاطر یک عامل مشترک، پس انداز و سرمایه گذاری می کنند، فرض صحیحی نیست. کینز معتقد بود پس انداز کنندگان و سرمایه گذاران دو گروه مختلف هستند و به خاطر عوامل مختلف، پس انداز و سرمایه گذاری می کنند. به نظر کینز پس انداز تابع درآمد ملی و سرمایه گذاری تابع کارایی نهایی یا نرخ بهره است. وی معتقد بود که اگر میل متوسط به پس انداز (در صورت برونزا بودن سرمایه گذاری بخش خصوصی و مخارج دولت) افزایش یابد، مردم بیشتر پس انداز می کنند، که این باعث افزایش ناخواسته در موجودی انبار شده و در نتیجه تولید کنندگان تولید خود را تا آنجا کاهش می دهند که افزایش ناخواسته در موجودی انبار صفر شود. بنابراین، پس انداز در سطح درآمد پایینتر به حالت اولیه ی خود باز می گردد.

نظریه ی چرخه ی زندگی مودگیلیانی بیان می کند که انگیزه ی عمده ی افراد برای پس انداز یکنواخت کردن مصرف براساس درآمد پیش بینی شده در طول زمان است. طبق مدل چرخه ی زندگی که در فهم رفتار پس انداز کمک بسیار کرده است، نرخ پس انداز تحت تأثیر نرخ رشد درآمد سرانه، موجودی ثروت، خصوصیات جمعیتی مختلف مانند امید به زندگی، متوسط سن بازنشستگی، توزیع نسبی جمعیت، اندازه خانوار و بخشی از جمعیت که در سن فعالیت بوده و مشغول فعالیت هستند، قرار می گیرد. سیاستهایی که روی این متغیرها اثر می گذارند ممکن است نرخ پس انداز را تغییر دهند (شهرکی، ۱۳۸۹)

ساختار پس انداز در اقتصاد ایران

همانطور که در بخش قبلی اشاره گردید، فرض اساسی اقتصاد کلان برای جریان سرمایه گذاری، هدایت منابع مالی به سمت بنگاه در جهت تولید محصول است. حال وقتی افراد بخشی از درآمد خود را پس انداز کرده ولی آن را به بنگاه اقتصادی هدایت نکنند، در واقع جریان سرمایه گذاری حادث نشده و در واقع نشت از چرخه اقتصادی به آن تزریق نگردیده است.

البته بخشی از این اتفاق در اقتصاد طبیعی می باشد ولی اگر در سطح گسترده و کلان اقتصادی این شرایط وجود داشته باشد، جریان سرمایه گذاری - تولید آسیب دیده و رفته رفته منجر به تولید کمتر و گسترش بیکاری خواهد شد. در واقع این اتفاق در اقتصاد ایران طی دهه های گذشته اتفاق افتاده است. بدین معنی که خانوارها بخش بزرگی از درآمد خود را مصرف نکرده و از یکسو با کاهش مصرف، تقاضای موثر کاهش یافته و منجر به رکود شده است و از سوی دیگر چون ساختار منابعی که مصرف نشده به شکلی بوده است که امکان هدایت آن به بنگاه اقتصاد مقدور نبوده و لذا منجر به

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی؛ مشرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

تولید نشده است و از این رو نیز اقتصاد دچار رکود شده است. در واقع می توان گفت این پدیده مهمترین بن بست اقتصاد ایران در دهه های اخیر است.

برای اینکه منطقاً ساختار پس انداز در اقتصاد ایران را تجزیه و تحلیل کنیم، اول باید این پرسش را پاسخ دهیم که در وضعیت اقتصاد ایران هدایت منابع به کدام بخش، منافع بیشتری برای فرد ایجاد می کند؟ بررسی روند افزایش شاخص قیمت در بخشهای مختلف نشان می دهد که با اینکه شاخص قیمت در طی سالهای ۱۳۷۲ تا ۱۳۹۲ به ترتیب ۲۶,۳، ۲۴,۲، ۲۲,۸ و ۱۹,۶ درصد بوده است ولی در عین حال شاخص قیمت زمین در این مدت ۱۰,۷، ۷,۶، ۶۱ و ۳۷ برابر شده است (شاگری). به این معنی که در یک بازه بلندمدت منابعی که در بخش زمین و مسکن بوده بدون اینکه کار و کوششی در میان باشد تنها با سوار شدن بر روی جهش قیمت این بخش، منافع زیادی برای صاحبان آن به همراه داشته است. اگر رفتار اقتصادی یک جامعه را عقلایی فرض کنیم، در واقع انتظار منطقی آن است که افراد در ایران، منابع مازاد خود را به این بخش هدایت کنند. لازم به گفتن نیست که منظور نوع پس انداز مردم هستند مگر نه سرمایه گذاری در مسکن مقوله-ی دیگری است.

در واقع همین انتظار منطقی در اقتصاد ایران طی سالهای متمادی حادث شده است. وقتی مشاورین دانشگاه هاروارد برای مشاوره به متصدیان اقتصاد ایران در برنامه چهارم قبل از انقلاب به ایران آمدند، پس از مدتی به این جمع بندی رسیدند که مردم ایران، بیشتر تمایل به خرید و فروش و دلالتی زمین دارند و پس انداز و فعالیت خود را به جای معطوف نمودن به سمت سرمایه گذاری صنعتی و کالایی، روی زمین مسکن متمرکز می کنند به طوری که سرمایه گذاری و دلالتی روی زمین و مسکن، به رقیب سرمایه گذاری صنعتی بدل شده و آن را محدود کرده است. این در حالی است که دلالتی و سوداگری روی زمین و مسکن در سالهای اخیر نسبت به دهه ۱۳۴۰ به مراتب بیشتر و شدیدتر شده است (شاگری، ۱۳۹۰).

قطعاً سرمایه گذاری در بخش مسکن با سفته بازی زمین و مسکن متفاوت است. هر چند که خود سرمایه گذاری در مسکن به لحاظ ویژگی غیر قابل مبادله بودن آن، نمی تواند رقابت پذیری اقتصادی را بطور چشم گیری بهبود دهد، ولی به لحاظ اشتغال زایی داخلی و پاسخ به بازار داخلی دارای مزایایی می باشد. اما سفته بازی زمین و مسکن به معنی خرید زمین و مسکن تنها به امید افزایش قیمت آن و کسب سود با سوار شدن بر تورم آن بخش، یک فعالیت نامولد و سمی است که اقتصاد ایران را آرام آرام از پای در می آورد.

این وضعیت ساختار اشتغال و تخصص اقتصاد را نیز دچار دستخوش کرده است. امروزه هر کوی و برزنی افراد زیادی مشغول دلالتی مسکن و زمین هستند. بسیاری از مشاغل دیگر نیز به همین ساختار مربوط است. در واقع تخصص تولید کشور نیز به این مقوله مربوط شده است. وقتی اقتصاد در یک حوزه رشد کند، رکود آن بخش مشکلات بزرگی در پی خواهد داشت. از یک سو مشاغلی که به آن بخش مربوط است. بیکار خواهند شد و از سوی دیگر متخصصین این بخش دیگر در بخشهای دیگر توانمندی ندارند و نمی توانند به بخشهای دیگر اقتصاد هدایت شوند.

بهترین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی؛ مشرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

پس انداز دیگر افراد در اقتصاد ایران مربوط به کالاهای لوکس از جمله طلا و نقره، دکوراسیون داخلی و بیرونی منازل می باشد. در واقع فرد ترجیح می دهد به جای هدایت منابع مازاد خود به سمت تولید، آن را بصورت نمای گران قیمت خانه خود ذخیره کند، چرا که این نوع پس انداز در اقتصاد ایران تا به امروز بیشترین و مطمئن ترین سودآوری را برای افراد داشته است.

این مقوله موجب گسترش خوی چشم هم چشمی در ایرانیان گردیده، به طوری که حتی خانواده های کم درآمد نیز مجبور به تن دادن به داشتن این کالاهای لوکس به قیمت افتادن در دام فقر شده اند. شاید گفته شود در تمامی اقتصادها لوکس گرایی و چشم هم چشمی وجود دارد ولی باید دقت کرد که شدت و گستردگی این مقوله در اقتصاد ایران بطور حیرت آوری زیاد است.

علت اقتصادی این مساله این است که در اقتصادهای متعارف افراد با مصرف لوکس در واقع بخشی از ثروت خود را برای تمایل لوکس گرایی خود صرف می کنند یعنی برای لوکس گرایی هزینه صرف می کنند ولی آنچه در اقتصاد ایران مشاهده می شود، این است که لوکس گرایی برای فرد درآمد و سودآوری زیادی دارد. مثلاً قیمت یک ویلا، خانه لوکس، فلزات گرانبها و یا حتی ماشین لوکس و غیره روز به روز در حال گران شدن است. و بر اساس تئوری های اقتصادی (مانند نظریه فریدمن) افزایش قیمت، عایدی کالاهای با دوام محسوب می شود. از این رو است که این خو و منش به همه خانوارهای ایرانی سرایت کرده است.

بنابراین در ایران بخش عظیمی از پس انداز به دلایل زیر به سرمایه گذاری تبدیل نمی شود (قجر، ۱۳۹۲؛ شاکری، ۱۳۹۵):

- ۱- ناتوانی در جذب سرمایه
- ۲- نبود قوانین مناسب
- ۳- نبود ثبات مالی
- ۴- حمایت دولت از بخش دولتی
- ۵- گسترش فعالیت های نامولد و رانت جویانه
- ۶- عدم درک و تحقق حقوق مالکیت
- ۷- وجود تنش و مناقشه سیاسی و اجتماعی و اقتصادی از زمان مشروطیت تا امروز (مشروطه، انقلاب، جنگ، تحریم ها...)
- ۸- نبود وحدت رویه در میان مسئولین، نبود اجماع در مورد برنامه ریزی اجتماعی و اقتصادی و سیاسی در میان عناصر حکومت

مشکل دیگر را این می داند که در بسیاری از سالها جمع رشد تولید و تورم کمتر از رشد نقدینگی است. یعنی بخشی از نقدینگی های خلق شده صرف معاملات نامرتب با GNP می شود یعنی در مقابل آنها پس انداز واقعی وجود ندارد زیرا پس انداز به معنی کنار گذاشتن بخشی از کالا و خدمات مصرف نشده توسط مصرف کنندگان است (شاکری، ۱۳۹۵).

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی، مشرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی، مشرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

نکته دیگر را که باید به آن اشاره کرد این است که بالا بودن قیمت در بخش زمین و مسکن خود می‌تواند منجر به کاهش پس‌انداز نیز گردد. بر اساس فرضیه سیکل زندگی، افزایش‌های قابل توجه در ارزش مسکن و افزایش در ثروت، کاهش در پس‌انداز را به دنبال خواهد داشت. با افزایش در ارزش واقعی مسکن و به دنبال آن افزایش در ثروت، افراد حاشیه اطمینان بیشتری برای ایام بازنشستگی و پیری خود پیدا کرده و بدنبال آن پس‌اندازهای خود را کم می‌کنند. تغییر در ارزش مسکن از چند طریق می‌تواند رفتار مصرف و پس‌انداز را تحت تاثیر قرار دهد (کاغذیان، ۱۳۹۰):

۱- اثر ثروت در دسترس: طبق این اثر، افزایش در ارزش مسکن نشان دهنده افزایش در ثروت مالکین بوده و مالکین می‌توانند با کوچکتر کردن مسکن خود، ثروت ناشی از افزایش ارزش مسکن را نقد کنند. در این صورت مصرف افزایش می‌یابد.

۲- اثر ثروت غیر قابل دسترس: حتی اگر قیمت خانه افزایش یابد و خانوارهای مالک نتوانند خانه را بفروشند و نقد کنند، باز هم این افزایش اثر مثبتی بر مصرف دارد، زیرا در این حالت هم ارزش تنزیلی ثروت افزایش می‌یابد. در این حالت خانوارها ثروتمند تر از قبل بوده و از طریق کاهش در پس‌انداز خود، مصرف را افزایش می‌دهند.

۳- اثر محدودیت بودجه: طبق این اثر، افزایش در ارزش مسکن برای کرایه‌نشینان نشان دهنده افزایش محدودیت در بودجه بوده و اثر مثبت در مصرف دارد. زیرا افراد حالا باید قیمت‌های بالاتری برای خدمات مسکن بپردازند.

۴- اثر محدودیت نقدینگی: چگونگی تاثیر ارزش ثروت مسکن بر رفتار مصرف و پس‌انداز به چگونگی سیستم مالی کشور نیز بستگی دارد. اگر با افزایش در ارزش مسکن، افراد بتوانند با وثیقه قرار دادن مسکن خود، وام و اعتبار بیشتری دریافت کنند در این صورت ممکن است افراد مصرف خود را افزایش دهند.

۵- افزایش در ارزش خانه برای آنها که بدنبال خرید مسکن هستند به این معنی است که برای خرید خانه اکنون باید یا خانه کوچکتری بخرند و یا مصرف خصوصی خود را کم کنند.

پرش‌های قیمتی مسکن بدون تردید با همراهی و همسازی نقدینگی امکان پذیر بوده است. بنابراین رشد نقدینگی بدون تردید در ایجاد پرش‌ها و بی‌ثباتی‌های کم سابقه بخش مسکن موثر بوده است. اما ماهیت سوداگری فعالیت‌های این بخش باعث شده رونق مسکن هم خود موجب تحریک پول منفعل شود و کمیت و کیفیت نقدینگی را تحت تاثیر قرار دهد. به گفته آخوندی، وزیر راه و شهرسازی، حدود ۴۷۰ میلیارد دلار ثروت ایران بدون استفاده در خانه‌های خالی و خانه‌های دوم انباشته شده است. (ایرنا، ۱۳۹۶/۵/۲۸) که این مبلغ قابل توجهی است.

بنابراین بطور خلاصه ساختار پس‌انداز در اقتصاد ایران بصورت انباشت درآمد منهای مصرف خانوارها بصورت زمین، مسکن، طلا و نقره، کالاهای لوکس دیگر و غیره می‌باشد. حال اینکه این نوع ساختار پس‌انداز چه آسیبی به بدنه اقتصاد وارد می‌کند، همانطور که در بالا اشاره شد، واضح است؛ اما سوال مهم این است که این ساختار از منظر اقتصاد اسلامی چه اشکالات و ملاحظات دارد؟

ملاحظات اقتصاد اسلامی ساختار پس انداز در ایران

گفتیم که ساختار پس انداز در ایران هدایت منابع اقتصادی به سمت زمین و مسکن و فلزات گرانبها و لوکس گرایی می باشد، اما این ساختار از پس انداز اشکالات بزرگی از دیدگاه اسلامی دارد:

گسترش رباخواری و فشار در جهت افزایش نرخ بهره

شکی نیست که بالا بودن نرخ بهره در یک اقتصاد و گسترش رباخواری دو روی یک سکه اند. آمارهای تاسف باری از مقایسه نرخ های بهره در اقتصادهای دنیا وجود دارد طوری که نرخ بهره در اقتصاد ایران در مقایسه با اقتصادهای دنیا بالاترین نرخ را داراست. این در حالی است که یکی از دلایل بالا بودن نرخ بهره در اقتصاد ایران و در نتیجه گسترده رباخواری مربوط به ساختار پس انداز است.

برای این ادعا چند دلیل دارد:

اول، چون ساختار پس انداز طوری است که به سرمایه گذاری منتهی نمی شود، لذا بخش تولید با کمبود منابع مالی روبرو است. طبق گزارش شاخص رقابت پذیری جهانی در چند سال اخیر مهم ترین مشکل اقتصاد ایران، کمبود منابع مالی معرفی شده است (گزارشات رقابت پذیری، سالهای ۲۰۱۷، ۲۰۱۶، ۲۰۱۵ و ...). لذا بطور منطقی انتظار بر این است که با این کمبود منابع مالی، تامین مالی هزینه بالایی داشته باشد که البته همین طور نیز می باشد. بر اساس همین گزارشات ایران جزء بدترین کشورها از لحاظ هزینه تامین مالی می باشد.

دوم اینکه جهش های قیمتی در چنین ساختار پس انداز موجب عایدی مفت برای صاحبان آن شده و لذا منابع مالی با منافع زیادی در این بخش ها روبرو بوده اند و لذا امکان پرداخت بیشتر برای منابعی که به این بخش ها روانه می شوند وجود دارد. همین امر باعث شده است که امروز بانکها با بحران بزرگی روبرو شود (و الان شاهد آن هستیم که به بهانه های مختلف نماد این شرکتها در بورس بیش از یک سال بسته مانده است که با اصلا بازار بورس و حقوق مالکیت در تناقضی آشکار است). بدین دلیل که خود بانکها منابعی که وارد سیستم بانکی می شود، به دلیل سود بالای بخش زمین و مسکن و مراکز تجاری به این بخش هدایت کرده اند و چون عایدی این بخش بالا بوده رقابت برای بالا بردن نرخ سود بانکی ایجاد شده است که به نوبه خود باعث افزایش نرخ بهره و رباخواری در اقتصاد ایران شده است. و این یک تصویر بسیار نامناسب از اقتصاد ایران که مدعی ایجاد اقتصاد اسلامی است.

جهش های قیمتی بخش مسکن و زمین در اقتصاد ایران منجر به نرخهای بالای بهره شده اند. چون چون نرخ استهلاک در بخش مسکن نسبت به صنعت و ماشین آلات بسیار کمتر است، تاثیر هزینه بهره بر تقاضا و قیمت تمام شده مسکن بسیار بالاست. بنابراین برای رعایت حال بخش مسکن که هم در رشد کل اقتصاد مشارکت دارد (البته بعد از صنعت)، هم تامین کننده رفاه است و هم ارتباط پیشین و ارتباط پسین خوبی با سایر بخش ها دارد باید نرخ بهره را پایین

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی، مشرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی، مشرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

نگه دارند تا رونق در این بخش حفظ شود. اما نکته جالب اینجاست که پرش‌ها و بی‌ثباتی‌های شدید قیمتی در این بخش موجب شده که بانک‌ها بخش عمده سپرده‌های مردم را به این بخش تزریق کنند و نرخ‌های بهره‌ای در اقتصاد رایج کنند که در اقتصاد ایران و حتی اقتصاد دنیا چندان سابقه نداشته است. لذا بخش ساخت و ساز مسکن نه تنها خود در رکودی عمیق فرو رفته بلکه با نرخ‌های بهره‌ای که این بخش به کمک بخش‌های نامولد در اقتصاد ایجاد کرده است انگیزه کار و تلاش را هم از سرمایه‌گذار و هم از کارگر سلب کرده است الان بسیاری از عوامل اقتصادی پول قابل ملاحظه در بانک سپرده‌گذاری می‌کنند و از مجرای درآمد بهره‌ای آن ارتزاق می‌کنند و نیازی به کارآفرینی و کار کردن ندارند. (شاکری، ۱۳۹۵).

ربا در اصطلاح فقهی نوعی اضافه و افزایش است که با شرایطی خاص یک طرف قرار داد از دیگری دریافت می‌دارد. (کرمی، ۱۳۹۵) و این دقیقاً اتفاقی است که امروزه با آن در سطح نرخ‌های بهره‌ای بانکها و مبلغ جریمه دیر کرد وام-های کشور اسلامی خود شاهد آن هستیم. در واقع پس‌اندازهای مردمی که به صورت سپرده در بانک ذخیره می‌شود بخش عمده آن توسط بانک در بخش ساخت و ساز مسکن سرمایه‌گذاری می‌شوند. نرخهای بهره بالا و کساد تولید خود منبع گسترش فساد در اقتصاد است.

در اسلام رباخواری برابر با دشمنی با خداوند شناخته شده و آیات و روایات بسیاری در این خصوص وجود دارد از جمله اینکه، خداوند در سوره روم آیه ۳۹ می‌فرماید: "و آنچه (به قصد) ربا می‌دهید تا در اموال مردم سود و افزایش بردارد، نزد خدا فزونی نمی‌گیرد و آنچه را از زکات، در حالی که خشنودی خدا را خواستارید، دادید، پس آنان همان فزونی یافتگانند (و مضاعف می‌شوند)" (علیرحیمی، ۱۳۸۹)

بنابراین ساختار پس‌انداز در ایران به جهت تشدید نرخ بهره و گسترش فعالیت‌های رباخواری به لحاظ اسلامی دارای اشکالات عمده‌ای می‌باشد.

احتکار

احتکار در اسلام به شدت طرد شده و بر دوری از آن تاکید شده است که یکی از دلایل عمده آن اثر ایجاد نابرابری اقتصادی در جامعه است.

ابن خلدون در بررسی مسئله احتکار، کالا را به ضروری و تجملی تقسیم می‌کند و عمل احتکار را در کالاهای ضروری نظیر محصولات زراعی، برای فروش گرانتر در زمانهای دیگر عملی بد فرجام می‌داند. علت آن را هم این ذکر می‌کند که وقتی مصرف کننده ای آن را می‌خرد به دلیل نیازی است که به ارزاق دارد و از روی ناچاری مجبور است اموال خود را برای خرید آنها بدهد و این در حالی است که دلش بسته به مالش است و از آن دل نمی‌کند (خلیلی تیرتاشی، ۱۳۴۲).

حال اگر موضوع احتکار، انباشت کالاهای ضروری برای ایجاد کمبود و به امید گران شدن در آینده باشد. با توجه به اینکه مسکن نیز یک نیاز ضروری محسوب می‌شود، لذا می‌توان گفت احتکار در این بخش نیز می‌تواند موضوعیت داشته باشد.

بنابراین از منظر احتکار نیز ساختار پس‌انداز در ایران دچار اشکال است.

کنز پول

اسلام به منظور به جریان در آمدن وجوه نقد را کد نبودن آن در اقتصاد جامعه، ذخیره یا به عبارتی کنز و گنجینه کردن پول را منع کرده است. کنز یعنی نگهداری اموال و پول به انگیزه جمع ثروت؛ اما نگهداری آن به انگیزه‌های احتیاطی یا معاملاتی کنز نیست. حال آنکه بخشی از سرمایه ما به صورت فلزات گرانبها در خانه‌ها را کد مانده‌است و از آن هیچ استفاده اقتصادی نمی‌شود.

آیات و احادیث متعددی در مخالفت با کنز مال مطرح شده است: امام صادق می‌فرماید: مال، مال خداوند عزیز و بزرگ است، خداوند آن را نزد بندگان خود امانت گذارد و به آنها امر کرد از آن با رعایت میانه روی بخورند و بیاشامند و بپوشند و ازدواج کنند و سواری بگیرند و مابقی را به فقرا مومن برگردانند (سبحانی، ۱۳۹۳). در حدیث دیگری امام صادق (ع) می‌فرماید: همانا خداوند این اموال بسیار را به شما عطا کرده تا آنها را در مسیری که خداوند فرموده است قرار دهید و آن را عطا نکرد تا نگاه دارید و کنز سازید (همان). حضرت علی (ع) نیز در خصوص کنز می‌فرماید: "و لم اجعلنا (الموال) دوله بین الاغنیاء" یعنی اموال را در انحصار ثروتمندان قرار ندادم (همان). و در جای دیگری در نهج البلاغه می‌فرماید: (فراوانی یا کمی) مال و فرزند را مقیاس خشنودی یا خشم خداوند نشمارید که این پندار دلیل شناختن موارد فریفته شدن و آزمون انسان است در حال توانگری و تنگ دستی. و پیامبر (ص) در این خصوص فرمودند: ما برای جمع مال فرستاده نشدیم؛ برای خرج آن مبعوث شدیم. (میر معزی، ۱۳۹۰).

خداوند در سوره توبه آیه ۳۴ می‌فرماید: "و الذین یکنزون الذهب والفضه و لا ینفقونها فی سبیل ا... فبشرهم بعذاب الیم": یعنی کسانی که طلا و نقره را گنجینه کرده در راه خدا انفاق نمی‌کنند به عذابی دردناک مژده بده. تجزیه و تحلیل مفهوم کنز پول در این احادیث و آیات نشان می‌دهد که در واقع اشاره آن به همان جریان بلوکه کردن منابع اقتصادی به صورت پس‌اندازی که به سمت سرمایه‌گذاری هدایت نمی‌شود. یعنی همان نشت اقتصادی که دوباره به چرخه اقتصادی تزریق نمی‌گردد. بدین صورت که درآمدی که مصرف نمی‌شود، سرمایه‌گذاری هم نمی‌گردد. لذا می‌توان استدلال نمود که ساختار پس‌انداز در اقتصاد ایران ماهیت کنز مال داشته و از منظر اقتصاد اسلامی دچار ایراد و اشکال است.

تخریب فرهنگ کار و تلاش

از منظر اسلام، کار و تلاش حتی با مقام جهاد در راه خدا نیز برابر تفسیر شده است. در بیان دیگری از رسول خدا آمده است: "هیچ طعامی گواراتر از این نیست که از دسترنج خود شخص تهیه شده باشد، داوود پیغمبر (ع) از راه کار امرار معاش می‌کرد." (صدر، ۱۳۷۹). خداوند متعال در آیه ۳۹ سوره نجم می‌فرماید: «وَأَنْ

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی، مشرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی، مشرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى؛ و این که برای انسان جز حاصل تلاش او نیست» و نیز در روایات اسلامی کار و تلاش برای تأمین مخارج زندگی، به منزله جهاد در راه خدا و پاداش بالاتر از جهاد دارد.

اما ساختار پس انداز در اقتصاد ایران از چند ناحیه موجب تخریب فرهنگ کار می‌شود:

اولاً، سوار شدن بر رشد قیمت این نوع از پس اندازها، مانند زمین و مسکن افراد را به سمت ثروتمند شدن بدون تلاش و زحمت هدایت می‌کند. یعنی افراد تنها به دلیل اینکه قیمت اموالشان رشد کرده است، منتفع شده‌اند. این مقوله فرهنگ تلاش و کار برای بهبود رفاه را تضعیف می‌کند.

ثانیاً، بسیاری از مشاغل در جهت دلالتی همین ساختار پس انداز شکل گرفته و از طریق تنها دلالتی به سودهای هنگفت رسیده‌اند. این مساله باعث می‌شود که حتی آنهایی که مشغول کار یدی و زحمت نیل به رفاه هستند دلسرد شود چرا که می‌بینند، افراد دیگر با دلالتی مسکن و زمین در مدت کوتاه ثروت بادآورده عظیمی برای خود بدست آوردند. در این وضعیت افراد بیشتری تمایل به کسب ثروت از این کانال پیدا می‌کنند. وجود دلالتی املاک در یکی قدمی هم در کوچه و برزن مربوط به همین موضوع می‌شود.

از آنجایی که قبلاً اشاره شد، ساختار پس انداز در ایران خود یکی از دلایل بالا بودن نرخ بهره در اقتصاد ایران است. حال خود نرخ بهره بالا موجب تضعیف روحیه کار و تلاش در جامعه می‌شود. وقتی با ۷۰ میلیون تومان پول در بانک می‌توان به اندازه حقوق حداقل دستمزد قانون کار و حقوق کارگر بهره گرفت، یعنی ارزش کارگر در آن اقتصاد، تنها ۷۰ میلیون تومان است. حال در این وضعیت چطور می‌توان افراد را به سمت کار و تلاش تشویق کرد؟

گسترش بیکاری

ایجاد شغل، تنها منوط به سرمایه‌گذاری است. وقتی پس انداز به سمت سرمایه‌گذاری هدایت نشود، بیکاری در اقتصاد گسترش می‌یابد. همانطور که قبلاً بحث گردید، ساختار پس انداز در اقتصاد ایران طوری است که افراد منابع مازاد خود و البته بخشی از صرفه‌جویی در حتی مصرف ضروری خود را نیز به سمت زمین و مسکن و مظاهر لوکس هدایت می‌کنند، و لذا سرمایه‌گذاری صورت نگرفته و شغل ایجاد نمی‌شود. در واقع در دید کلان مردم ایران برای فرزندان خود به جای شغل زمین و مسکن به ارث می‌گذارند! گسترش بیکاری در سالهای اخیر چنین در واقع از این حقیقت تبعیت می‌کند. بهر حال بیکاری در دین اسلام از منفورترین وضعیتها محسوب می‌شود.

امام علی (ع) در نکوهش بیکاری می‌فرماید: "من دشمن می‌دارم کسی را که نسبت به کار دنیایش تنبل و بی‌توجه است، زیرا کسی که نسبت به زندگی دنیایش چنین است، در مورد آخرتش تنبل تر و بی‌توجه تر است". و در روایت دیگر می‌فرماید: "هر چند کار و تلاش همراه با زحمت و رنج است، اما بیکاری پیوسته منشا فساد و تباهی است". (اسحاقی، ۱۳۹۰).

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی؛ مشرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی؛ مشرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

در نتیجه ساختار پس انداز در اقتصاد ایران از منظر گسترش دادن بیکاری نیز از لحاظ توصیه‌های اسلامی دارای اشکال است.

لوکس گرایی و تجمل گرایی

همانطور که قبلاً نیز اشاره شد، یکی از ویژگی‌های پس انداز در اقتصاد ایران، هدایت آن به سمت مظاهر لوکس و تجملی است. بررسی جامعه‌شناسان از ایران نشان می‌دهد که مردم ایران به شدت تمایل به تجمل‌گرایی و لوکس‌گرایی پیدا کرده‌اند که از مهمترین مظاهر آن در ساختمان و خانه است. از سوی دیگر اسلام با اصل تجمل‌گرایی و اشرافیت مخالف است.

خداوند در قرآن کریم (سوره نساء، آیه ۸۸) می‌فرماید: «وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ هَلَاةَ زَيْنَةَ وَ اَهْوَالاً فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوْا عَن سَبِيلِكُمْ عَلٰى اَمْوَالِهِمْ» «موسی گفت: پروردگارا! تو فرعون و اشراف وابسته او را در زندگی دنیا زیور و دارایی داده‌ای که با آن، قوم ما را از راه تو گمراه کنند. خدایا! دارایی‌های آنان را نابود ساز». و در سوره یونس (آیه ۸۸) می‌فرماید:

«الَّذِينَ يَسْتَحْتُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلٰى الْآخِرَةِ وَ يَعْبُدُونَ عَن سَبِيلِ اللّٰهِ وَ يَنْعَوْنَهَا عِوَجًا اُولٰٓئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ.»

«کسانی که [فریفته زخارف و زینت‌های دنیوی شده‌اند] زندگی این دنیا را به آخرت ترجیح می‌دهند [و نفس خود را از پیروی سنت خدا و تدین به دین او باز می‌دارند] و مردم را نیز از راه خدا منصرف می‌کنند و در پی آن هستند که برای سنت و دین خدا، کجی پیدا کنند [تا دشمنی خود را موجه جلوه دهند و مردم را راضی کنند تا به هر سنتی از سنت‌های اجتماعی بشری، هر قدر هم خرافی باشد، عمل کنند، به این وسیله] ضلالت برای آنان مسجل و حتمی می‌گردد».

دنیا طلبی و ثروت اندوزی

همانطور که قبلاً نیز اشاره شد، ساختار پس انداز در اقتصاد ایران طوری است که نه می‌توان بعداً آن را مصرف کرد و نه تبدیل به سرمایه‌گذاری می‌شود. لذا تنها انباشت ثروت و ثروت‌اندوزی است. ذخیره و نگهداری مال به صورت املاک و نقدینگی و کالاهای گرانبها خود باعث زیاده خواهی و ثروت اندوزی می‌شود که در مباحث اسلامی از آن با عنوان تکاثر مالی یاد شده است و بسیار نکوهیده شده است که آثار آن از چند جنبه بررسی می‌شود (ایروانی، ۱۳۹۰):

- آثار روحی: شامل ایجاد شخصیت خیالی، تباهی عقل، سنگدلی و مرگ عواطف
- آثار اخلاقی: شامل خودبرتر بینی، طغیان، آزمندی، غفلت و سرگرمی
- آثار اجتماعی: شامل مقابله با حق طلبان، گسترش مفاسد اجتماعی، مسئولیت‌گریزی، تغییر معیارها، سلب بهداشت روانی جامعه

بهترین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی؛ مشرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

حال اینکه ثروت اندوزی در اسلام مورد نکوهش قرار گرفته است. حضرت علی (ع) می‌فرماید: "بدان که فزونی مال تباهی به دنبال دارد." (علیرحیمی، ۱۳۸۸). ایشان در جای دیگری می‌فرمایند: "من رهبر مؤمنان هستم و مال رهبر و رئیس گناهکاران است؛ یعنی مؤمنان از من پیروی می‌کنند، ولی گناهکاران مطیع مال و ثروت هستند (نهجه‌البلاغه). همچنین می‌فرماید: مال ریشه شهوت‌ها است (بحارالانوار، جلد ۶۹). و در جای دیگری می‌فرماید: هر کس درهم و دینار را دوست داشته باشد او بنده دنیا است (بحارالانوار، جلد ۲). پیامبر اسلام نیز می‌فرماید: کسی که بنده درهم و دینار باشد ملعون و از رحمت خدا به دور است. (اصول کافی، جلد ۲). در حدیث دیگری از حضرت علی (ع) آمده است: "ما رأیت نعمه موفوره الا و بجانبه حق مضیع": نعمت (ثروت) فراوانی ندیدم، مگر این که در کنارش حقی ضایع شده باشد. از دیدگاه قرآن کریم به آیه شریفه: «والذین یکنزون الذهب والفضة ولا ینفقونها فی سبیل الله فبشرهم بعذاب الیم» (توبه / ۳۴۰) می‌رسیدیم. در این آیه کریمه، قرآن کریم گروهی از مردم را به تصویر می‌کشد که در جنبه مالی گرفتار انحراف می‌شوند. اینان گمان می‌کنند تنها هدف زندگی شان این است که با هر وسیله ای و از هر جایی از هر راهی مال بیندوزند. وقتی به مقداری از مال و ثروت دست یافتند به شیوه‌های گوناگون به زیاد کردن آن می‌پردازند. بدین ترتیب تمام فکر آنان مال و ثروت می‌شود. تمام عقل آنان را مال و ثروت فرا می‌گیرد و می‌کوشند بدون اینکه در راستای خدمت به مسائل حیاتی زندگی یا حل مشکلات گوناگون باشد، مال جمع کنند. هدف از آنان فقط ارضای عقده طمع-ورزی و شهوت مال اندوزی است.

از بین رفتن خلاقیت و نوآوری

در کتاب سرمایه در قرن ۲۱ توماس پیکتی، بعد پیش‌بینی بحران در اقتصاد غرب، یکی از راه‌حلهایی که مطرح می‌شود افزایش مالیات بر ارث است (Piketty, ۲۰۱۴). چنین رفتاری بصورت فرهنگ‌سازی امروز در کشورهای توسعه یافته مطرح است. در واقع ارث خلاقیت و نوآوری در اقتصاد را کاهش می‌دهد. ساختار پس‌انداز در ایران در واقع منتهی به ارث می‌شود و گسترش ارث بدین صورت موجب تضعیف خلاقیت و نوآوری در نسل بعدی می‌گردد. از آنجایی که خودشکوفایی از منظر اسلام یک ارزش محسوب می‌شود و همچنین خود مبحث فرهنگ کار و تلاش، چنین ساختار پس‌انداز و ارث نیز از منظر اقتصاد اسلامی می‌تواند محل اشکال باشد.

خداوند در قرآن کریم از آموزش اسما به انسان سخن می‌گوید و ارزش ساعتی تفکر را بیش از سالها عبادت می‌داند. ارزش اندیشه و تفکر در ادیان الهی بخصوص دین اسلام چنان والاست که در قرآن و احادیث بخش‌های خاصی به این موضع و در اهمیت اندیشه عمیق، تفکر خلاقانه و جستجوگرانه در خلقت موجودات زمین و آسمانهاست. تفکر و اندیشه همراه با عبادت و ذکر سبب آرامش قلب و گشایش در پیچه‌های ایده‌ها تخیلات انسانی است. چیزی که بزرگان و اندیشمندان نابغه اسلام در زندگی خود بسیار بدان پرداخته‌اند و برای خلاقیت و نوآوری می‌توان از آن بهره جست.

گسترش نابرابری

همانطور که قبلا اشاره شد، قیمت زمین و مسکن طی سالهای ۱۳۷۲ تا ۱۳۹۲ به ترتیب ۰،۷۶، ۶۱ و ۳۷ برابر شده است، این بدان معناست که بهای زمین، مسکن و اجاره بها به ترتیب ۳، ۲،۲ و ۱،۷ برابر سطح عمومی قیمتها افزایش داشته است. این عدم تناسب به خوبی آشکار می سازد که کارکردهای ناصحیح بخش زمین و مسکن چه بر سر اقتصاد آورده است. زیرا اساسا تا وقتی عایدات سرمایه‌های زمین و زمین‌خواری که طبق تعریف ریکاردو نوعی رانت محسوب می شود را محدود نکرده یا حتی به صفر نرسانیم اقتصاد با تولید و نوآوری و علم محوری آشتی نخواهد کرد (شاگری). چنین افزایش بیش از حد قیمت موجب شده است که بین کسانی که از زمین و مسکن بیشتری برخوردار بوده و آنهایی که فاقد زمین و مسکن (و یا میزان کم آن) بوده‌اند، فاصله زیادی ایجاد شود. این مساله‌ای هست که ضریب جینی قادر به اندازه‌گیری این نابرابری نیست! لذا میزان نابرابری در اقتصاد ایران بسیار بیشتر از آن چیزی است که در ضریب جینی نشان داده می‌شود. و نابرابری منبع اصلی نارسایی‌های اقتصادی-اجتماعی در هر جامعه‌ای است. این نوع از نابرابری در مطالعات متعددی مانند کاراجیانکی^۷ (۲۰۱۱) و دیویس^۸ (۱۹۸۲) دیده می‌شود که بیشتر تمرکز بر اثر ارت بر روی نابرابری است.

یکی از مهمترین اهداف دین اسلام و بالتبع اقتصاد اسلامی، برقراری عدالت است. در واقع، دستیابی به عدالت اجتماعی - اقتصادی، هدف اساسی دولت‌های اسلامی به حساب می‌آید و به عنوان شاخص فعالیت‌های جامعه اسلامی به شمار می‌رود. بدین معنی که اگر بخواهیم ارزیابی مناسبی از عملکرد دولت‌های مختلف داشته باشیم، باید میزان تحقق عدالت و شاخص‌های آن را مورد توجه قرار دهیم.

همچنین بدیهی است که یکی از مولفه‌های عدالت اقتصادی - اجتماعی، وضعیت توزیع درآمد و فقر خواهد بود. بنابراین، نمی‌توان در حوزه اقتصاد اسلامی تئوری پردازی کرد، اما به مباحث مرتبط با فقر و نابرابری توجه نداشت. از طرف دیگر، تاکید دین اسلام بر ضرورت علم‌آموزی، آموزش، تحصیل، درآمدزایی و مباحث مرتبط با سلامت و بهداشت بر کسی پوشیده نیست. این تاکیدات در واقع، بیانگر توجه این شریعت الهی به مباحثی است که امروزه از آن با سرمایه انسانی یاد می‌شود. بنابراین، ضروری به نظر می‌رسد که دولت‌های اسلامی تدابیری اتخاذ کنند که به تقویت مولفه‌های سرمایه انسانی، مانند آموزش و سلامت (در گروه‌های پایین درآمدی) انجامیده و از این طریق به کاهش فقر و نابرابری کمک کنند. در روایت دیگر از امام موسی بن جعفر (ع) نقل شده است که فرمودند: "اگر در میان مردم عدالت برقرار شود مستغنی می‌شوند. سپس فرمودند: همانا عدل از غسل شیرین‌تر است و عدالت نمی‌کند مگر کسی که عدالت را خوب می‌داند." (کرمی، ۱۳۹۵)

^۷ Karagiannaki

^۸ Davies

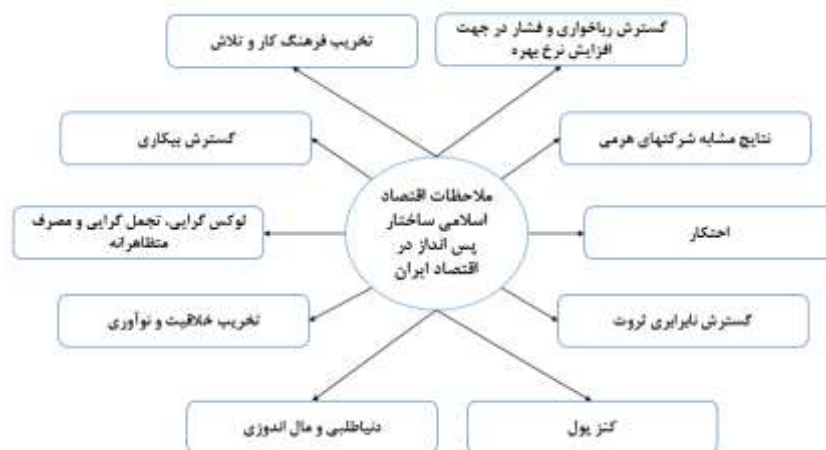
نتایج مشابه شرکتهای هرمی

همانطور که می‌دانیم شکل کلی شرکتهای هرمی به این صورت است که افراد با پرداخت مقداری پول عضو شرکتی می‌شوند تا در آینده با به عضویت درآوردن چند نفر دیگر و رشد زیرمجموعه مشتریان به چند برابر حق عضویت دست پیدا کنند. برخی از این شرکت‌ها به واسطه عضویت با واسطه نیز به اعضایشان حق الزحمه می‌دهند ولی در اکثر این سیستم‌ها، عضو می‌بایست دست کم دو نفر را مستقیماً به شرکت معرفی کند.

اما آنچه در نهایت این نوع کسب‌وکار پیش می‌آید این است که سردسته‌های هرمها به سود مورد نظر خود نائل می‌آیند ولی عضوهای زیرمجموعه در نهایت چون نمی‌توانند برای خود زیرمجموعه بزرگی تهیه کنند دچار زیان می‌شوند. این نوع فعالیت هم به لحاظ اینکه کار و تلاشی برای کسب سود نمی‌شود و هم به دلیل اینکه در نهایت به زیان عده‌ای دیگر ختم می‌شود از نظر فقه اسلام حرام شناخته شده است.

حال به ساختار پس‌انداز در ایران بازگردیم. همانطور که قبلاً گفته شد در بین سالهای ۱۳۷۲-۱۳۹۲ قیمت زمین ۱۰۷ برابر شده در حالیکه شاخص قیمت فقط ۳۷ برابر شده است. این وضعیت شبیه به آن است که جامعه یک تصمیم بگیرد که قیمت زمین بصورت غیر منطقی بالا رود! نتیجه این اتفاق این است که هرکس به اندازه زمین خود در این افزایش قیمت سهیم می‌شود. آنهایی که زمینهای بهتر و بیشتری دارند منتفع و بقیه متضرر می‌شوند! یعنی در اقتصاد هیچ تولیدی انجام نشده است و فقط زیان عده‌ای به سود عده‌ای دیگر منتهی شده است. این نتیجه بسیار شبیه به نتیجه‌ای است که در شرکتهای هرمی پیش می‌آید. لذا از این منظر نیز به نظر می‌رسد ساختار پس‌انداز در ایران دارای اشکال باشد.

نمودار شماره ۲: ملاحظات اقتصاد اسلامی ساختار پس‌انداز در ایران

اهمیت پرداخت به اصلاح ساختار پس‌انداز در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

هیچ شکی وجود ندارد که اگر جامعه ایران بخواهد مسیر پیشرفت خود را طی کند باید ابتدا مسائل و چالشهای اقتصادی خود را مرتفع کند. اگر اقتصاد کشور در تنگنا باشد نه تنها دست دشمنان کشور برای فشار بر جامعه باز خواهد بود، بلکه در چنین وضعیتی مردم نیز دچار مشکلات معیشتی شده و شروع به اعتراض خواهند کرد. این شرایط چنان می‌تواند بغرنج شود که از کنترل کشور خارج شده و نظم و امنیت جامعه را متزلزل کند.

لذا الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت به عنوان سند بالادستی بدون توجه به اهمیت این مقوله نمی‌تواند ارزشمند باشد. در این الگو قرار نیست برنامه اقتصادی تدوین شود و به جزئیات پرداخت شود، بلکه ساختارهای بحران‌زا باید مطرح و از برون آنها جلوگیری شود. با توجه به مطالب بحث شده در بالا، ساختار پس‌انداز ایران نه تنها مانع عمده رشد اقتصادی است (که حتی مشاورین اقتصادی دانشگاه هاروارد در سال ۱۳۴۰ نیز مشابه آن را برای اقتصاد ایران مطرح ساخته بودند)، بلکه از لحاظ اقتصاد اسلامی نیز کاملاً مردود می‌باشد. لذا چنین مقوله باید در الگو مطرح و چاره جویی شود.

بر اساس تئوری‌های اقتصادی مهمترین منشا منبعی توسعه و پیشرفت، پس‌انداز است. وقتی پس‌انداز یک ملت ساختار معیوبی داشته باشد، قطعاً اقتصاد آن نیز متزلزل و روبه نابودی خواهد بود. در این موقعیت الگوهای پیشرفت نیز با مشکل و بن‌بست روبرو خواهند بود.

به دلیل تورم‌های زیاد و ناهمگون در اقتصاد ایران، بخش عمده‌ای از منابع جامعه صرف خرید زمین و مسکن، ارز، طلا و خودرو با قیمت‌های بسیار گزاف می‌شود. یعنی مردم ترجیح می‌دهند که با توجه به تورم ناهمگون این بخش، دارایی خود را به این صورتها پس‌انداز کنند. وقتی بخش عمده‌ای از بودجه خانوارها در طول عمر خود صرف این دارایی‌ها شده و بلوکه شود، برای سایر بازارهای و تولیدات منابع ناچیزی می‌ماند و ما شاهد نابودی تولید محصولات دیگر و بازارهای دیگر و بروز بیکاری می‌شویم. این وضعیت دهها سال و حتی از سالهای قبل از انقلاب نیز بر اقتصاد کشور سایه انداخته است و البته به هردلیلی مورد توجه واقع نمی‌شود. الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت بدون توجه به این مقوله نخواهد توانست از حمایت اقتصاد سالم جامعه بهره‌مند شود و در نتیجه راهی به جایی نخواهد برد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

چرخه سالم اقتصادی به طور پایه‌ای مربوط به این است که تراوشات از آن با تزریقات مربوطه دوباره به آن چرخه هدایت گردد. یکی از مهمترین تراوش از چرخه اقتصاد پس‌انداز است که زمانی که به سرمایه‌گذاری تبدیل شود، دوباره به چرخه اقتصاد بر می‌گردد. با توجه به اینکه اقتصاد ایران حجم بالای پس‌انداز (درآمد منهای مصرف) و حجم پایین سرمایه‌گذاری را تجربه می‌کند، لذا می‌توان در مورد وجود اشکال در هدایت پس‌انداز به سرمایه‌گذاری مطمئن بود.

این اشکال در هدایت پس‌انداز به سرمایه‌گذاری در اقتصاد ایران تا حد زیادی به ساختار پس‌انداز در ایران مربوط می‌شود. وقتی فرد درآمد مازاد خود (و البته بخشی از حتی مصرف ضروری خود) را به صورت یک زمین یا ساختمان از قبل ساخته شده، نگهداری می‌کند، دیگر مسیر هدایت آن به سرمایه‌گذاری را با مانع جدی روبرو می‌سازد.

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی؛ اثربخشی؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی؛ پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

این حقیقت تلخ در اقتصاد ایران حادث شده است. ساختار پس‌انداز در ایران بصورت زمین، مسکن، طلا و نقره، کالاهای لوکس و غیره می‌باشد که به صورت بلوکه شدن منابع اقتصادی بوده و به سمت سرمایه‌گذاری هدایت نمی‌شود. چنین موقعیتی در کنار اینکه اقتصاد ایران را با بن‌بست جدی روبرو کرده است، از منظر اقتصاد اسلامی نیز از جنبه‌های مختلف اشکال دارد.

ساختار پس‌انداز در اقتصاد ایران موجب گسترش رفتار احتکار جوینانه، لوکس‌گرایی، تشدید نرخ بهره و رباخواری، مفت‌خواری و تضعیف فرهنگ کار، گسترش بیکاری، روحیه دنیاطلبی و ثروت‌اندوزی، تضعیف نوآوری و خلاقیت و غیره می‌شود. آنچه از فقه اسلامی برمی‌آید. این است که موارد بالا از منظر دین اسلام مورد اشکال و نکوهش است.

بنابراین ساختار پس‌انداز در ایران هم بن‌بست جدی برای اقتصاد ایجاد کرده و هم تعارض چندگانه با اقتصاد اسلامی دارد. لذا یکی از ضروریات برنامه‌ریزی در اقتصاد ایران اصلاح و تغییر ساختار پس‌انداز است. چگونگی این تغییر و اصلاح خارج از بحث این مقاله است و باید بصورت علمی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد ولی اصلاح سیستم مالیاتی می‌تواند یکی از ابزارهای دست دولت باشد. بدین صورت که با تنبیه پس‌انداز غیرمولد و ثروت‌اندوز افراد را تشویق به درآمدزایی از پس‌انداز خود بصورت مستقیم یا غیرمستقیم از طریق سیستم پولی و مالی اقتصاد کند. البته این ابزار در اقتصاد متعارف و اقتصاد کشورهای توسعه‌یافته نیز مورد تأکید است. از سوی دیگر چنین ساختاری از مالیات در اقتصاد اسلامی نیز قابل استنباط است.

منابع

۱. اسحاقی، حسین (۱۳۹۰). مبانی و راهبردهای جهاد اقتصادی. قم، نشر هاجر.
۲. ایروانی، جواد (۱۳۹۰). اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث. مشهد، موسسه فرهنگی قدس.
۳. تقوی، مهدی؛ محمدی، حسین (۱۳۸۸). تأثیر زیرساختهای سرمایه‌گذاری بر رشد اقتصادی ایران. پژوهشنامه اقتصادی، شماره ۱، صص ۱۵-۴۲.
۴. خلیلی تیرتاشی، نصرالله (۱۳۴۲). اندیشه‌های اقتصادی ابن‌خلدون. تهران، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
۵. سبحانی، حسن (۱۳۹۳). اسلام و اقتصاد، تهران. موسسه انتشارات دانشگاه تهران.
۶. سلمانی، بهزاد؛ برقی اسگویی، محمد مهدی و رزاقی، سمیه و خداوردی زاده، صابر (۱۳۹۵). بررسی تأثیر پس‌انداز بر سرمایه‌گذاری در کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه یافته. فصلنامه نظریه‌های کاربردی اقتصاد، شماره ۳، صفحات ۴۵-۶۸.
۷. شاکری، عباس (۱۳۹۵). مقدمه‌ای بر اقتصاد ایران. تهران، انتشارات رافع.
۸. شمس‌الدین، محمد مهدی، دراسات فی نهج البلاغه، ص ۴۰، بیروت، دار الزهراء، چاپ دوم، ۱۳۹۲ه. ق؛

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی؛ اثربخشی الگوی اسلامی ایرانی؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

۹. شهرکی، مهدی؛ بهبودی، داوود و قادری، سیمین (۱۳۸۹). بررسی تأثیر پس انداز خانوار بر سرمایه گذاری و مصرف در ایران (مدل تعادل عمومی محاسبه پذیر). فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسیهای اقتصادی سابق)، شماره ۳، صفحات ۶۷-۹۴.
۱۰. علیرحیمی، رحمت الله (۱۳۸۹). اخلاق در اقتصاد با تأکید بر نظریات شهید صدر. تهران، پر شکوه.
۱۱. فلاحی، محمد علی؛ ارشدی، وحید (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر مخارج مذهبی خانوارهای شهری در استانهای ایران. فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۳۹.
۱۲. فخر، محمد؛ حاضر، منوچهر و بنداری، مهرداد (۱۳۹۲). بازار پول و سرمایه، تهران، هوشمند تدبیر.
۱۳. کاغذیان، سهیلا؛ نقدی، یزدان و اکبرنژاد، لیلا (۱۳۹۰). رابطه پس انداز و ثروت (با تأکید بر ارزش مسکن) در استانهای ایران. فصلنامه مدل سازی اقتصاد، شماره ۲، صص ۷۳-۹۴.
۱۴. کافی، ج ۲، ص ۲۷۰ «ملعون ملعون من عبد الدینار و الدرهم».
۱۵. کرمی، محمد مهدی؛ محمد، پورمند (۱۳۹۵). مبانی فقهی اقتصاد اسلامی، تهران، سمت.
۱۶. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۶۹، ص ۶۷ «المال مادة الشهوات».
۱۷. مرادی، سمیه؛ نجفی زاده، سید عباس (۱۳۹۲). اثر تورم بر پس انداز در ایران. اولین همایش الکترونیکی ملی چشم انداز اقتصاد ایران.
۱۸. مصباحی مقدم، غلامرضا؛ صفری، محمد (۱۳۸۹). بررسی درآمد حاصل از تحمل ریسک از دیدگاه آموزه های اسلامی. فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۳۶.
۱۹. منکیو، گریگوری (۱۳۹۳). نظریه اقتصاد کلان. تهران، نشر نی.
۲۰. میر معزی، سید محسن (۱۳۹۰). روش کشف نظام اقتصادی اسلام. فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۳۹.
۲۱. میرمعزی، سید حسین (۱۳۸۸). نظام اقتصادی اسلامی. تهران، کانون اندیشه جوان.
۲۲. نقیعی، محمد؛ فرج زاده، زهرا (۱۳۹۵). جایگاه مصرف گرایی در اقتصاد اسلامی. چهارمین کنفرانس بین المللی پژوهش های نوین در مدیریت، اقتصاد و حسابداری.
۲۳. نهج البلاغه، کلمات قصار، ح ۳۰۸ «انا یعسوب المؤمنین و المال یعسوب الفجار».
۲۴. نهج البلاغه، کلمات قصار، ح ۳۰۸ «انا یعسوب المؤمنین و المال یعسوب الفجار».
۲۵. همان، ج ۲، ص ۱۰۷ «من احب الدینار و الدرهم فهو عبد الدنیا».
۲۶. Abu-Goodman, M. (۲۰۱۴). *Saving investment relationship with economic growth during financial crisis in Nigeria* (Doctoral dissertation, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).

۲۷. Davies, J. B. (۱۹۸۲). The relative impact of inheritance and other factors on economic inequality. *The Quarterly Journal of Economics*, ۹۱(۳), ۴۷۱-۴۹۸.
۲۸. Karagiannaki, E. (۲۰۱۱). The impact of inheritance on the distribution of wealth: Evidence from the UK.
۲۹. Miller, S. M. (۱۹۸۸). Are saving and investment co-integrated?. *Economics Letters*, ۲۱(۱), ۳۱-۳۴.
۳۰. Narayan, P. K. (۲۰۰۵). The relationship between saving and investment for Japan. *Japan and the world economy*, ۱۱(۳), ۲۹۳-۳۰۹.
۳۱. Piketty, Thomas, *Capital in the ۲۱st Century*, Harvard University Press, ۲۰۱۴. Technical appendix available on-line at <http://piketty.pse.ens.fr/capital۲۱c>.
۳۲. Sinha, D., & Sinha, T. (۱۹۹۸). An exploration of the long-run relationship between saving and investment in the developing economies: a tale of Latin American countries. *Journal of Post Keynesian Economics*, ۲۰(۳), ۴۳۵-۴۴۳.